

אופיו של יעקב

איזה מין אדם היה יעקב? מפרק אל פרק בסיפור חייו, השאלה הזאת מציקה יותר ויותר.

התיאור הראשון שניתן לו בתורה הוא "איש תם" (בראשית כה, כז). למשמע תיאור זה עולה בדעתנו אדם פשוט, שקט, ישר, פיו וליבו שווים. אבל דומה כי יעקב הוא היפוכו הגמור של התם. אנחנו רואים איך הוא מתמרן את עשו למכור לו את הבכורה תמורת נזיד עדשים. אנחנו רואים איך הוא מתחפש בכגדי עשו ולוקח את ברכתו, תוך ניצול עיוורונו של אביהם.

אלה הם אירועים מטרידים. אפשר לקרוא אותם על דרך המדרש. חז"ל בדרשותיהם הפכו את יעקב לטוב גמור, ואת עשו לרע מוחלט. הם קוראים את הכתובים מחדש, כך שמעשיו של יעקב יהלמו את אמות המידה העילאיות של חיי המוסר. אפשר לומר דברים רבים בזכות הגישה הזאת.

אפשר גם לומר שבמקרים כאלה המטרה מקדשת את האמצעים. ייתכן שבפרשת נזיד העדשים, יעקב ניסה את עשו כדי לראות אם הבכורה באמת חשובה לו. כיוון שעשו ויתר עליה בקלות כזאת, צדק יעקב כשהסיק שראוי שהיא תעבור לידי מי

שיג ושיח - הרב יונתן זקס

שמעריך אותה. ובפרשת ברכות יצחק, אפשר לומר שיעקב שמע בקול אימו, אשר עוד בימי הריונה דרשה את ה' בעניין התאומים שבקרבה ושמעה כי "רַב יַעֲבֹד צָעִיר" (כה, כג) - כלומר, שרצון האל הוא שיעקב יהיה בכיר מעשו.

ועדיין הדברים אינם מיושבים. יצחק אומר לעשו "בֹּא אֲחִיךָ בְּמִרְמָה וַיִּקַּח בְּרִכְתְּךָ" (כו, לה). עשו אומר, "הֲכִי קָרָא שְׁמוֹ יַעֲקֹב? וַיַּעֲקֹבֵנִי זֶה פְּעַמַּיִם: אֵת בְּכֻרְתִּי לָקַח, וְהִנֵּה עַתָּה לָקַח בְּרִכְתְּי!" (כו, לו). האשמות כאלו אינן מוטחות בשום גיבור מקראי אחר.

מה גם שהסיפור אינו נגמר כאן. אלה היו רק מאורעות פרשת תולדות. עכשיו, בפרשת ויצא, מתבצעת תרמית דומה - נגד יעקב. אחרי ליל כלולותיו הוא מגלה שהתחתן עם לאה, ולא עם אהובתו רחל אחותה, כפי שחשב. הוא מתלונן באוזני לבן אביהן: "מַה זֹאת עָשִׂיתָ לִּי? הֲלֹא בְרַחֵל עֲבַדְתִּי עֲמָךְ? וְלָמָּה רַמִּיתָנִי?", ולבן עונה לו: "לֹא יַעֲשֶׂה כֵן בְּמִקְוֵמֹנִי, לְתֵת הַצְּעִירָה לְפָנַי הַבְּכִירָה" (כט, כה-כו).

קשה שלא לראות זאת כנקמה דייקנית של מידה כנגד מידה. יעקב הצעיר התחזה לעשו הגדול ממנו - ועכשיו התחזתה לאה, במצוות אביה, לאחותה הצעירה רחל. פועל כאן עיקרון יסודי במוסר המקרא: כאשר עשית כן ייעשה לך.

אך שרשרת המרמה מוסיפה להיטוות. אחרי שרחל יולדת את יוסף, יעקב רוצה לחזור לארצו. הוא שירת את לבן בחרן די זמן. לבן מפציר בו להישאר, ואומר ליעקב לנקוב בשכר שהוא רוצה. יעקב בוחר כאן מסלול פעולה יוצא דופן. הוא אומר ללבן שאינו רוצה שכר כלל. רק זאת: יסיר נא לבן מעדרי צאנו "כָּל שָׂה

נִקְדַּד וְטָלוּא וְכָל שֶׁהוּא חוּם בְּפִשְׁבִּים וְטָלוּא וְנִקְדַּד בְּעֵזִים” – וישאיר בעדר את היתר (ל, לב). ומעתה יעקב ישמור לעצמו בני צאן נקודים, עקודים וטלואים שיוולדו.

ההצעה הזאת פונה אל תאוות הבצע של לבן – ואל בורותו. נדמה לו ללבן כי יעקב ירעה מעתה את צאנו תמורת לא-כלום כמעט. הוא אינו מבקש שכר. שכן, מה הסיכוי שכבשים ועיזים שאינן נקודות, מנומרות או חומות ימליטו טלאים וגדיים שהם כן כאלה?

אך יעקב מיטיב לדעת מלבן. הוא מבצע בצאן הליך ארוך-טווח. הוא מציב על שקתות השתייה של הבהמות פצלי ענפים של עצי לבנה לח, לוז וערמון. כתוצאה מכך, אף שכבשים ועיזים אלו הן בעלות צבע פרווה אחיד, הוולדות שלהן נקודות וטלואות.

השאלה איך קרה הדבר סקרנה לא רק את המפרשים (המניחים רובם שמדובר בנס שעשה ה' כדי להבטיח את רווחתו הכלכלית של יעקב) – אלא גם מדענים. יש מהם המשערים שליעקב היה ידע גנטי. כבש וכבשה שאין להם כתמים עשויים להוליד צאצא שיש לו. יעקב ודאי הבחין בכך בשנותיו הרבות כרועה צאן.

אחרים העלו את ההשערה שלתזונה של הכבשה ההרה יש השפעה אפיגנטית – כלומר היא עשויה לגרום לגנים מסוימים לבוא לידי ביטוי. אפשר שפצלי הענפים נוספו למי השתייה עצמם, והשפיעו על גן האָגוטי הקובע את צבע הפרווה אצל כבשים ועכברים.¹

בכל מקרה, התוצאה הייתה דרמטית. יעקב התעשר: “וַיִּפְרֹץ הָאִישׁ מְאֹד מְאֹד וַיְהִי לוֹ צֹאן רְבוֹת וּשְׁפָחוֹת וְעֶבְדִּים וְגַמְלִים וְחֲמֹרִים” (ל, מג). לבן ובניו ודאי הרגישו מרומים. יעקב קלט את טינתם – ובעצת נשותיו, ועל פי הוראת ה' שקיבל בחלומו, עזב את בית לבן בשעה שהלה עסק בגז הצאן. כשגילה לבן שיעקב ברח עם משפחתו וצאנו יצא לרדוף אחריו, עד שהשיגו בהרי גלעד.

הסיפור רוחש האשמות והאשמות-נגד. לבן ויעקב מרגישים שניהם מרומים. כל אחד מהם האמין שהעדרים שייכים לו בדין. כל אחד מהם חשב עצמו לקורבן מעשה הרמייה של זולתו. תוצאתה הסופית של פרשיית היחסים ביניהם היא שיעקב מגלה שהוא מוכרח לברוח מלבן ממש כשם שנאלץ לברוח מעשו אחיו לפני שנים. כאז כן עתה חשש לחייו.

השאלה חוזרת, אם כן. איזה מין אדם היה יעקב? הוא מצטייר כאיש שאינו תם בשום אופן. דומה כי אורחותיו אינן יכולות לשמש מופת התנהגותי לאדם דתי: הוא הצליח לגרום לאביו, ואז לאחיו, ואז לחותנו, להאשים אותו במרמה. איזה מין סיפור מספרת לנו התורה כשהיא מגוללת כך את קורותיו של יעקב?

דרך מעניינת לחפש תשובה היא לפנות לדמות מן הפולקלור האפרו-אמריקני: פֶּרֶר ראפיט, “אחינו ארנב” בתרגום חופשי, ארנב רב תחבולות מסיפורי העם של צאצאי העברים השחורים בעולם החדש. מבקר הספרות האמריקני הנרי לואיס גייטס טען שדמויות כגון זו מייצגות את “הדרך היצירתית שבה הגיבו העבדים לכך שמדכאיהם לא הכירו בהם כבני אדם שנבראו בצלם

אלוהים". לדמויות כאלו יש "גוף שברירי אבל שכל ממולח". הן השתמשו בתכונתן כדי לגבור על יריביהן החזקים מהן, וכך הצליחו, מעמדתן הנחותה, לחתור תחת מדרג השליטה המעדיף את העשיר והחזק. דמויות כאלו מייצגות את החופש הרגעי של מי שאינו חופשי. סיפורי הצלחתן הם מחאה נגד העוולות השרירותיות של העולם.²

נראה לי שזה גם מה שמייצג יעקב בשלב המוקדם של חייו. הוא בא לעולם כצעיר בצמד תאומים. אחיו חזק, אדמוני, שעיר, צייד מיומן, איש שדה - והוא, יעקב, למדן שקט. אך מגיעה העת שבה עליו להתעמת עם העובדה שאביו מעדיף את אחיו על פניו. ואחריה, העת שבה הוא מוצא את עצמו נתון לחסדי לבן: אדם רכושני, נצלן ותככן, המנצל את חולשותיו. יעקב הוא האיש שמגלה - כמו כל אחד מאיתנו, כמעט, במועד זה או אחר - שהחיים אינם הוגנים.

בפיקחותו הזריזה מראה לנו יעקב כי חוזקם של החזקים יכול גם להיות מקור חולשתם. כך היה כשעשו בא צמא ורעב מן הציד, נתון לדחפיו ונכון למכור את בכורתו בעבור צלחת מרק. כך היה כשיצחק העיוור היה מוכן לברך את הבן שיביא לו בשר צבי צלוי. כך היה כאשר לבן שמע על הפתח שנפתח לו לקבל חינם את עמלו של יעקב. לכל חזק יש עקב אכילס, נקודת תורפה, שהחלש יכול לנצל כדי לנצח.

יעקב מגלם את סירובם של החלשים לקבל עליהם את המדרג שיצרו החזקים. מעשיו הם קריאת תיגר. הם התעקשות על כבודו של החלש (לעומת עשו), של האהוב-פחות (על יצחק), ושל הפליט (בבית לבן). מבחינה זו, יעקב מייצג יסוד מן היסודות שהגדירו, לאורך ההיסטוריה, מהו להיות יהודי.

אבל יעקב שאנו פוגשים בפרקים הללו איננו הדמות שאנו נקראים לחקות. ברור מדוע. יעקב מנצח בקרבות עם עשו ולבן, אך תמיד המחיר הוא הכורח לנוס על נפשו. פיקחות זריזה היא רק פתרון זמני.

רק אחרי המפגש עם לבן, כאשר יעקב נאבק עם המלאך, הוא מקבל את שמו החדש, ישראל, ועימו זהות חדשה. "לא יַעֲקֹב יֵאמָר עוֹד שְׁמִי, כִּי אִם יִשְׂרָאֵל - כִּי שָׂרִיתָ עִם אֱלֹהִים וְעַם אַנְשִׁים וְתוֹכַל" (לב, כט). ישראל הוא מי שאינו מפחד להתמודד עם אנשים פנים אל פנים. הוא אינו צריך עוד לתמרנם בתחבולות מתוחכמות שסופן מנוסה. צאצאיו יהיו לעם שתפארתו על הברית בל-תופר שבינו לבין אלוהיו.

ובכל זאת, אפשר למצוא את רוחו של יעקב הצעיר באחד המאפיינים הבולטים של ההיסטוריה היהודית. לאורך כמעט אלפיים שנה נדחו היהודים ככת מנודים, אך סירבו להפנים את הדימוי הזה - כשם שיעקב סירב לקבל את מדרג הכוח ואת מדרג החיבה אשר דחקו אותו למעמד משני. כמו יעקב גם היהודים לאורך ההיסטוריה סמכו לא על אונם הגופני ולא על הונם החומרי אלא על יכולתם השכלית.

אך בסופו של דבר, יעקב צריך להיעשות ישראל. כי לא המנצח זריז-התחבולות, אלא גיבור האומץ המוסרי, הוא הנכבד בעיני אלוהים ואדם.

שאלות לשולחן השבת

- האם קרה לכם שמערכת האמונות שלכם הועמדה במבחן, ונדרשתם לפעול להגנת הערכים או העקרונות שלכם?
- היזכרו במקרים נוספים בספר בראשית, ובתנ"ך בכלל, של שינוי שם שיש עימו שינוי מהותי, ושל הכרה בחשיבותו של שם.
- מה עוזר לכם למצוא דרך כשאתם עומדים בפני החלטה מורכבת מבחינה מוסרית? האם אתם מוצאים קשר בין חוויות כאלו שלכם לבין סיפורו של יעקב?

1. Joshua Backon, "Jacob and the Spotted Sheep: The Role of Prenatal Nutrition on Epigenetics of Fur Colour," *Jewish Bible Quarterly*, Vol. 36, No. 4, 2008.
2. Henry Louis Gates, *Black Literature and Literary Theory*, New York, Methuen, 1984, pp. 81-104.